

עלון המשפט

ביה"ד "נתיבות חיים" שני מוסדות מענה שמחה י-ם
בנשיאות הגאון הרב נפתלי נוסבוים שליט"א
פנים מאירות 1 י-ם טל: 02-5023637, פקס: 02-5023655

גליון מס' 6

גליון חודש טבת ה'תשס"ח

בית הוראה

בית הוראה לענייני ממונות "נתיבות חיים"
שע"י כולל חושן משפט אוהל יוסף

בית ההוראה מיועד לבידור ענינים הקשורים לדיני ממונות, בו ניתן להתייעץ עם חברי בית הדין "נתיבות חיים" בענייני ממונות, וכן בעריכת חווים, צוואות וכדו' ללא צורך בקביעת תור.

ניתן לקבל תשובות גם באידיש, באנגלית ובצרפתית.

בית ההוראה פתוח בימים א' - ה בין השעות 15:30-18:30, ובימים ו' בין השעות 13:00-11:00.

ניתן לפנות בשעות אלו גם בטלפון: 02-502-3637

או כל היום בפקס: 02-502-3655

כמו"כ ניתן לקבוע תור לדיננים בביה"ד נתיבות חיים

בפל': 052-7642-346

יום א'	הרב א. בוטרמן שליט"א	הרב י. הול שליט"א
יום ב'	הרב י.מ. ניילינגר שליט"א	הרב א. שפירא שליט"א
יום ג'	הגאון הרב י. שובקס שליט"א	הרב א. פלג שליט"א
יום ד'	הרב י. בייץ שליט"א	הרב א. שפירא שליט"א
יום ה'	הרב י. פליישמן שליט"א	הרב א. דרברמיקר שליט"א
יום ו'	הגאון הרב נ. נוסבוים שליט"א	הרב מ. וויליגער שליט"א

מוזכרות בית הדין

תוכן העניינים

- א. שוכר שהשכיר לאחר ללא רשות הדמים למי
- ב. מחילה על חוב מתוך כעס נחשבת למחילה או לא
- ג. המשך פסקי דין בהלכות 'בל תלין' - תשלומים בשווה כסף ובשקלים

מבי דינא

שוכר שהשכיר לאחר ללא רשות הדמים למי

שאלה:

בעל חנות השכיר חנותו, בחוזה השכירות היה סעיף שאוסר על השוכר להשכיר לאדם אחר את החנות כולה או את חלקה. שלא כמוסכם, השוכר השוכר שלישי מהחנות לאדם אחר תמורת סכום השווה לשליש מהתשלום אותו אמור לשלם השוכר הראשון לבעל החנות. בתום תקופת השכירות, ביקש בעל החנות מהשוכר השני את שכר החנות בטענה שלא היה רשות לשוכר הראשון להשכיר את החנות, ואכן השוכר השני שילם לבעל הבית עבור השכירות. דא עקא, שהשוכר הראשון תובע את השוכר השני שישלם לו כפי שסוכם ביניהם וטוען כי הוא אינו יכול להתקזז עם בעל הבית משום שבעל הבית חייב לו מותביות אחרות ואינו מוכן לשלם.

תשובה:

- א. על השוכר השני לשלם את דמי השכירות לשוכר הראשון.
- ב. במידה וסכום השכירות שנקבע בין השוכר הראשון והשני היה יותר משליש ישלם את ההפרש לבעל החנות.

הגאון ר' אהרן

פסקי הלכות - המשך בל תלין / תשלומים בשווה כסף ובשקלים

1. שכר פועל ולא התנו ביניהם באיזה אופן הפועל יקבל את שכרו והמעסיק רוצה לפרוע את השכר בשווה כסף למרות שיש לו כסף, נגד רצונו של הפועל, עובר המעסיק על איסור "בל תלין".¹
2. בטעם דין זה, נחלקו רש"י והרשב"א. לדעת רש"י הטעם הוא ש"גבי פועל בל תלין שכרו כתיב" (ויקרא יט) - מאי דאתני בהדיה משמע". כלומר - שכסף הוא שכרו ולא שווה כסף ולכן אפילו אם יתן לו שווה כסף עדיין שכרו - כסף, נשאר אצל המעסיק. הסיבה שסתם 'שכרו' הוא כסף, היא בגלל 'דאתני בהדיה' כלומר שכך סיכמו ביניהם. ואפילו אם לא סיכמו שישלם בכסף חייב לשלם בכסף משום שסתם שכירות היא בכסף.² הרשב"א³ כותב טעם אחר, משום "דלא נשכר זה אלא שצריך למזונותיו לערב וכשיצא מפעולתו לא יהא צריך לירד לשוק ולחזור ולמכור ושימות בינהיים ברעב".⁴
3. יש כמה וכמה מקרים שהדין בהם מתחלק לפי הטעמים שנתבארו. א. אם מעסיק שכר פועל באמצעות שליח או באופן אחר שאין בו איסור בל תלין, לרש"י לדעת הרבה אחרונים יכול לשלם בשווה כסף אבל לרשב"א חייב לשלם דוקא כסף.⁵
- ב. אם מעסיק רוצה לשלם בדברי מאכל, לדעת הרשב"א⁶ אינו עובר ולדעת רש"י עובר. ג. אם יש למעסיק אוכל ואין לו כסף, לרשב"א חייב לתת את האוכל אך לרש"י דינו כאדם שיש לו רק הפצים.⁷ דין מי שיש לו רק הפצים מבואר בסעיף 5.
- ד. שוכר כלים, לרש"י חייב לשלם בכסף אך לרשב"א יכול לשלם בשווה כסף.⁸

1. משנה ב"מ קיח. השוכר את הפועל לעשות עימו בתבן וקש ואומר לו טול מה שעשית בשכרך אין שומעין לו. 2. שם ד"ה אין שומעין לו. 3. ראוי להעיר כי שלא כתוב בפסוק 'בל תלין שכרו', אלא רש"י הרכיב שני פסוקים דכתיב ויקרא יט ג - לא תלין פועל שכיר, וכתיב דברים כד טו - בימות תתן שכרו. 4. ש"ך שלביח. 5. שם ד"ה מה ששינוי. 6. ברשב"א מבואר עוד טעם היות 'ועל דעת כן נשכר אצלו' דהיינו שההסכם בין המעסיק לפועל הוא שהתשלומים יהיו בכסף ולא בשווה כסף. לפי טעם זה, דעת הרשב"א דומה מאוד לשיטת רש"י שהסיבה שצריך לשלם בכסף היא שכך אתני בהדיה, אלא שרש"י זה דין מיוחד באיסור בל תלין שנלמד מפסוק ואילו לרשב"א לומדים דין זה מסבא ואין לזה קשר לאיסור בל תלין. וכן כתב גם בחידושי הר"ן שם ד"ה והוי יודע 'ואפילו לית ליה אמרינן ליה זיל טרח וזבן דעל דעת כן נשכר' וזוהי גם המשמעות בדברי הרשב"א ב"מ מהב ד"ה ליישנן. 7. נפקא מינה זו, מקורה בדברי משפט ס' שלו והובאו דבריו בפתי"ח אות א. הטעם הוא משום שלדעת רש"י החידוש ששכרו מאי דאתני בהדיה משמע נאמר באיסור בל תלין ואין לך בו אלא חידושו ולכן במקום שאין איסור בל תלין אין דין לשלם בכסף. גם המהרש"א שם בתורה לעשות בשלו, נקט כן בפשיטות שבמקרה שאין איסור בל תלין אפשר לומר טול מה שעשית. האולם המשפט שלוב חולק על המהרש"א והדברי משפט וסובר שגם במקרים בהם לא איסור בל תלין אסור לשלם בשווה כסף, משום שפועל שכיר רק בא לגלות ששווה כסף לא נחשב לשכר. הפתי"ח בהערה א' מסתפק, שמה רק בשכרו ע"י שליח אפשר לשלם בשווה כסף, מטעם אחר. שהלא המעסיק לא התנה עם הפועל מאומה. אבל, באופנים אחרים שאין איסור בל תלין, בכל זאת אינו יכול לומר טול מה שעשית מצד התנאי. אמנם דבריו קשים, כי גם ע"י שליח אפשר לעשות תנאי שמחייב את המעסיק ואם בסתמא אמרינן שהתנו, אם כן הוא הדין בשכרו על ידי שליח. גם מדברי המחנח פתים שלו, א לא נראה כן. וראיה לכך מזה שהמנחת פתים תלה את הדין, האם לפי רש"י אפשר לשלם בשווה כסף בשכירות בתים בשאלה האם בבתיים ישנו איסור בל תלין והיינו אפילו אם שכר בית באופן ישיר ממעסיק, מטעמים אלו סתמנו למעלה שלא כדעת הפתי"ח חושן. 8. כך כתב הדברי משפט לדעת הרשב"א, מפני שהטעם שלא ישלם בשווה כסף הוא כדי שהפועל לא ימות ברעב ומשום כך מילתא דפשיטא שאפשר לשלם באוכל. אך לדעת רש"י 'שכרו זה דוקא כסף, המהר"ם מרוטנבורג (הובא במרדכי ב"ק ס' א) פסק על פי אילוי בחלומנו, שאפשר לשלם באוכל, אך הש"ך שלוב חלק עליו וכתב שדברי חלומות לא מעלים ולא מורידים. הרש"ש ב"מ קיח מסתפק דאול"ע עד כאן לא פליג הש"ך אלא כשרוצה לשלם בחיטים שאינם מוכנים לאכילה כמו שהם, אך אם רוצה לשלם בפת יכול. הפתי"ח חושן בהערה ב' מסתפק שמה דברי הרש"ש נכונים רק אם הפועל צריך פת. ראוי לציין, כי הקצות קאג סובר בדעת מהר"ם שלא התיר המהר"ם לשלם באוכל אלא כשהפועל היתה באוכל מטעם טול מה שעשית, אך המהר"ם בעצמו בתשובות הרשב"א נשאל באבא דמתת מהם תשובות המהר"ם ח"ו תקטו, כתב להדיא 'המשכיר את חברו צריך לפרוע במעות או בדבר אכילה' ולא חילק במה היתה הפעולה.

הגאון ר' אהרן

הנאת השכרה לאחרים שלא ברשות שיוכת למשכיר או לשוכר?

שכאשר בעל הבית נחסר ההנאה שייכת לו, ולפי זה כשלא נחסר ולא משלם לבעל הבית לא ישלם גם לשוכר הראשון. מצאתי בשו"ת שמחת יו"ט (מהרי"ט אלגזי) סי' כח, שעולה מדבריו שכאשר בעל הבית נחשב חסר ישלם לבעל הבית, ואי לא חשיב חסר הוי זה נהנה וזה אינו חסר ופטור. ועם זאת פסק כשאנו חסר שהשוכר השני חייב לשלם לשוכר הראשון. וחזינו, שיתכן לומר שבמקרה שיש חסרון התשלום הוא למשכיר, ואם זאת, במקום שאין חסרון התשלום הוא לשוכר הראשון. ראה לכך מצאתי בדברי הנימוקי יוסף בפרק כיצד הרגל, אחר שכתב שבמקום שאינו רשאי להשכירה לאחר ה'מותר' לבעלים הוסיף "...אבל אם היה רשאי לשוכרה כגון שהתנה עמו או שלא היו בני ביתו של זה השוכר השני מרובים מן הראשון נראה שהריחה למשכיר דזה נהנה וזה אינו חסר, ולא דמי לפרה דרבי יוסי שאין השוכר רשאי להשאיל ולהשכיר". הרי, שעל אף שנוקק לטעם שזה נהנה וזה לא חסר כדי לפטור מתשלום לבעל הבית, מכל מקום חייב לשלם לשוכר הראשון.

השכיר חלק מהנכס ביותר משוויו היחסי:

עד עתה דנתי במקרה שהשוכר השני משלם על חלקו באותו יחס אותו התחייב השוכר הראשון. אך עדיין יש לדון, מה הדין במקרה שהשוכר הראשון השכיר חלק זה ביותר ממה ששילם עליו ונמצא שהריות. ולכאורה בפשטות היה נראה, שלפי הנימוקי יוסף והרמ"א שאומרים שאם יש "מותר", הוא לבעלים הוא הדין כאן חלק דמי היתרון שייכים לבעלים. אך המחנה אפרים מעמיד את דברי הנימוקי יוסף והרמ"א, דוקא במקרה בו הנכס נחסר מפני ריבוי הדיירים, שנמצא שהשוכר הראשון השכיר חלק שלא היה שייך לו ועושה סחורה בפרתו של חברו. ואפשר שכוונתו היא, שיכולים הבעלים לטעון גם אני יכולתי להשכיר את הנכס במחיר גבוה אך לא רציתי בריבוי הדיירים, ולכך זכות זו איננה של השוכר אלא של הבעלים, עיי"ש בלשונו. אמנם השמחת יו"ט חולק וסובר, שבכל אופן שיש מותר הוא לבעלים אפילו אם הם לא נחסרו, וכן משמע בנתיבות שסג"ט שכתב שדין ה'מותר' קיים גם בשכירות מטלטלין כיון שאינו רשאי להשכירם לאחר, על אף שבמטלטלין הבעלים לא תמיד נחסר יותר מאשר אילו השוכר הראשון היה משתמש לבדו.

סיכום הדברים ומסקנות:

- א. אם השוכר הראשון מרויח בזה שהשכיר לאחרים, ה'מותר' שייך לבעלים. לפי המחנה אפרים, דין זה הוא רק במקרה שלבעלים יש הפסד מהשכירות החדשה.
- ב. אם הוסיף שימוש מעבר למה שהוסכם על ידי כך שהכניס דיירים נוספים שידורו יחד איתו בחנם פטור מלשלם לבעלים. ואם הבעלים נחסרים בכך שהוסיף דיירים חייבים הדיירים הנוספים לשלם לבעלים את דמי השכירות לדעת הנתיבות, ולדעת הערך ש"י ישלמו הדיירים לבעלים רק את מה שנחסרו. לדעת הערך ש"י גם אם הכניס דיירים נוספים בשכר, הדמים לשוכר הראשון. ג. באופן שהשוכר השכיר ללא רווחים חלק מהנכס ועל ידי כך תשמישו מתמעט, דמי השכירות שייכים לשוכר. אם השוכר השני כבר שילם לבעלים צריך לשוב ולשלם לשוכר הראשון שהשכיר לו. באם הבעלים נחסרו כתוצאה מההשכרה הנוספת, יש לצדד שאף לפי הנתיבות (המובא בסעיף ב) השוכר השני ישלם לבעלים רק את החסרון והשאר לשוכר הראשון.

הרמ"א סג"ט כתב על שוכר שהשכיר לאחר "אם היה לו רשות להשכירו לאחרים, בענין שנתבאר לעיל סי' שט"ז, ה'מותר' (ההפרש בין המחיר שהשוכר משלם למשכיר לבין המחיר אותו משלם השוכר השני לשוכר הראשון) הוא שלו. ואם לא היה לו רשות להשכירו, ה'מותר' לבעלים". מבואר מדבריו, שאם השכיר שלא ברשות, חוץ מה'מותר' מגיע לשוכר ראשון. אולם, מציון בנתיבות המשפט חידושים קנ"ז גבי אחד ששכר בית, שכ' בשו"ע שם, שאין לו רשות להביא עוד קרובים לגור איתו, וכתב הנתיבות "ובדיעבד אם כבר השכירו השוכר לאחר, אם יכול המשכיר לתבוע שכרו מהאחר, נראה דאינו יכול, דכיון דהמשכיר בעצמו ג"כ לא היה יכול להשכירו לאחר, דהשוכר הראשון מעכב עליו, דמי לחצר דלא קיימא לאגרא." הרי מבואר, שכל הדין בנתיבות הוא רק בזכויות של הבעלים מול השוכר השני ומשמע שהשוכר הראשון אינו יכול לבוא בתביעה לשוכר השני דאם לא כן מדוע הוצרך לטעם שזה נהנה וזה לא חסר. ונראה שהנתיבות סובר שהתשלום אותו משלמים הדיירים הנוספים נחשב ל'מותר' על הסיכום שבין המשכיר לשוכר הראשון ומשום כך כל הדין היה על היחס שבין המשכיר לשוכר השני.² וכן נראה מדבריו בס"י שסג"ט שכתב שכאשר יש חיסרון לבעלים משלם להם השוכר השני מה שנהנה ואף מעבר לחיסרון.

יש חולקים וסוברים שהנאת ההשכרה לאחרים שיוכת לשוכר הראשון:

חידוש זה של הנתיבות, שתשלום עבור הוספת דיירים בתוך הבית נחשב ל'מותר' צריך ביאור. משום שלכאורה נראה, שמיעוט התשמיש של הראשון נחשב כלקיחת התשמיש וההנאה ממנו ולא מבעל הבית, ומדוע לא יתחייב לשלם לשוכר את מלא דמי השכירות. ואכן, בערך ש"י קנ"ד, הביא את דברי הנתיבות שדין רק בחיובים של השוכר השני כלפי בעל הבית ולא כלפי השוכר הראשון וחלק עליו מהאי טעמא, שהרי עיקר הנאתו של השוכר השני היא מהשוכר הראשון ששילם בעד דירת הבית, ומדוע ישלם לבעל הבית. והסיק שם, שהשוכר הנוסף ישלם לבעל הבית רק על הקלקול שהוסיף (במידה ואכן יש קלקול). ואילו על שאר ההנאה ישלם לשוכר הראשון. עוד מצאתי, שכן נקט הרב אביגדור עזריאל (בשו"ת שמחת יו"ט סי' כז), שמה שצמצם הראשון מעצמו, נחשב כחלק משכירותו.³

יש חילוק האם השוכר השני אינו מוסיף דיירים אלא מחליף את השוכר הראשון:

עוד אפשר לצדד, שהנתיבות כתב את דינו דוקא במקרה שהשוכר מוסיף דיירים וכיון שכך נמצא שמשתמש בחלק שבעל הבית לא השכיר לו והוא 'מנצל' את הנכס מעבר למה שהושכר לו. אבל במקרה שהשוכר השני מחליף את השוכר הראשון בחלק מהנכס והשוכר השני משלם חלק יחסי שווה למה שצריך השוכר הראשון לשלם עבור חלק זה ונמצא שהשוכר הראשון אינו מרויח, מסתבר שגם הנתיבות יודה שהשכירות שייכת לשוכר הראשון. לפי זה, בנדרון דידן שהשוכר הראשון פינה חלק מהחנות לטובת השוכר השני, גם הנתיבות יודה שהשכירות שייכת לשוכר הראשון.⁴

הבנה אחרת בדעת הנתיבות:

עוד יש להוסיף, כי ביסוד הדברים שהוצאנו מדברי הנתיבות,

1. ואף שלכאורה סותר למה שכתב הנתיבות שסג"ט דהוי חסר, מכל מקום בנידון דידן שמדובר בתשמישי חנות בלבד נראה דלא חשיב חסר בכ"כ. ויש להעיר, כי לכאורה דברי הנתיבות שאינו חייב לשלם לבעל הבית משום שזה נהנה וכו' נסתרים מדברי הרמ"א שכתב שאם יש "מותר" צריך לשלמו לבעל הבית ולא פטר מצד זה נהנה וכו'. ויתכן ליישב שהרמ"א מירי במקום שהנכס נחסר בדיון של השני, שבאופן כזה אין דין של זה נהנה וכו' כמבואר בשו"ע שסג"ט אלא שבחמש המאמר דייקת מדברי הנתיבות שאפילו שהבעלים לא נחסרו המותר שייך להם.

2. גם מדברי הקצות שט"ב, והברית אברהם הובא בפתחי תשובה שם סק"ב, אפשר להביא ראייה שהנאת ההשכרה שייכת לשוכר. הקצות והברית אברהם כתבו שם ביחס לשוכר שיצא לפני תום תקופת השכירות ולא היה רשאי להשכירה לאחר. ובעל הבית השכיר מיוזמתו את הדירה לאחר. ופסקו שם שדמי השכירות שייכים לשוכר הראשון. אך אפשר לדחות את הראיה ולחלק, שכיון שהשוכר יצא ובעל הבית עצמו על אף שיכל היה לעמוד על זכותו ולא להשכיר לאחר הכניס אדם אחר, נחשב הדבר כבעל הבית ממלא את חיסרון הראשון, ולכן הראשון מקבל שכירותו. אבל, כשבעל הבית לא הכניס מדעתו, אלא להפך השוכר הכניס מישהו נגד רצונו יתכן והשכירות לא חלה אמנם הברית אברהם נחית בתוך דבריו לחילוק זה אלא שכתב שאף על פי כן יהיה השכר לשוכר ראשון כי אף שאין השכירות חלה מ"מ כעת משתמש בבית השוכר שהרי התשמיש שלו [ובפשטות כוונתו לחייב מדין נהנה].

3. ועי' בנתיבות המשפט שט"ב שכתב שכאשר אין לשוכר זכות להשכיר לאחר, ויצא השוכר והמשכיר השכיר לאחר, השכירות שייכת למשכיר [ודלא כקצה"ח הנ"ל]. ואפשר, שאף לדבריו לא זה כשהשוכר כבר יצא הרי זה כמותר על השתמשותו, וזו זכה המשכיר בזכות להשכיר. אבל, כאשר השוכר הוא זה שמשכיר הרי הוא משתמש ע"י שנותן השתמשותו לאחר.

מחילה על חוב מתוך כעס נחשבת למחילה או לא

שבלב. ולפי זה יש לומר שבנדון דידן אע"ג שהמחילה היתה מתוך ויכוח בין המלוה והלוה, מכל מקום לא היה שם כעס גמור, ולא חשיב כאומדנא דמוכח שלא היה בדעתו למחול על זה. אלא רק לא היה מתוך רצון גמור, והוא סגי ליחשב כמחילה. והכל לפי ראות עיני הדיין.

מחילה מתוך כעס לא שמה מחילה רק כשהמחילה נאמרה בלשון לא מבורר:

מדברי רעק"א בשו"ת החדשות חו"מ סי' ה, עולה סברא נוספת לומר שהמחילה הועילה רע"א מתוך את קושיית התורת חיים ומחלק, שדברי הרמ"א הם דוקא כשאמר לפועל 'לך מעמד' שלשון זה אינו מבורר כל צורכו וכאילו בא דוחפו לחוק. אבל כשאמר בלשון מחילה גמורה, שפיר מהני, אפילו כשהיה מתוך הכעס, דעל כל פנים הוי מחילה מעלייתא, שהרי מחילה אין צריכה קנין. וכן דקדק שם מלשון הלבוש סי' שלג. ובביאור דבריו נראה שלעולם מה שעושה מתוך הכעס מקרי גמירות דעת, אלא רק כשאומר בלשון גרוע מפרשים את דיבורו שלא נתכוין באמת למחילה. ולפי זה בנדון דידן שהמלוה אמר ללוה שלא רוצה לקבל את המעות, מסתבר שהלשון מתפרש כמחילה גמורה, כיון שהמלוה דיבר על המעות עצמם, ולא דמי לפועל שאמר לו שאינו רוצה שיהיה עמו, ולא הזכיר לו את הממון. עוד יש לצרף מה שכתב בכנסת הגדולה סי' שלד הגהות בית יוסף יב', לדייק מהרשב"א ח"א סי' תתעג' שמחילה מועלת גם כשהיא באה מתוך כעס גמור. דברי הכנסת הגדולה הובאו באמרי בינה הלכות דיינים כה, והוסיף האמרי בינה שם שכן משמע בלשון הרמ"א שהביא דין זה בשם יש אומרים, ומשמע דיש חולק ע"ז. ומספק אין מוציאין ממון מיד המוחזק. אמנם עיקר דיוקן מדברי הרמ"א אינו מוכרח כלל, וכמו שנראה מדברי החת"ס ורעק"א דנקטי לפסק הרמ"א בפשיטות. אבל מכל מקום נראה שחזי לאצטרופי לספיקא. ועיין בשו"ת הרשב"א ח"א תרנו' לענין נדר מתוך כעס, דשפיר חשיב גמירות דעת, ואינו חשוב כנודרי אונסין, אלא רק הוי פתח לחרטה. אכן יש לחלק לפי מה שכתב הנתיבות נה,א שלענין נדרים יש להחמיר טפי באונסין. ועיין עוד באתון דאורייתא כלל כד בגדר מעשה הנעשה מחמת הכעס.

העולה לדינא:

נראה שבנדון דידן מסתברא מילתא דהוי לשון מחילה, כיון שאמר בפירוש שאינו רוצה את המעות. ואף שהמלוה מפרש דבריו שלא נתכוין למחול באמת, מכל מקום הוי בכלל דברים שבלב. ומה שטוען דהוי מתוך הכעס, ולא חשיב גמירות דעת מעליא, אכתי לא נפיק מכלל ספיקא, דיש לומר דהלכה כרעק"א שבלשון מחילה מהני גם כשהוא מתוך כעס גמור. וכן יש לצרף דעת הפוסקים דמהני מחילה מתוך כעס. והלוה שהוא מוחזק מצי למימר קים כדעת הני רבוותא והמוציא מחברו עליו הראיה.

שאלה: אדם הלוח לחברו סך מסוים של כסף, וכשכא הלוח לפרוע לו טען המלוה שהלוח לקח ממנו סכום כסף נוסף מלבד אותה הלואה, והלוח הכחישו בכל חוקף. תוך כדי ויכוח אמר המלוה ללוה אם אינך משלם לי את כל הסכום, איני רוצה לקבל ממך כלום ואפילו לא פרוטה אחת. לאחר זמן חזר המלוה ותבע לכל הפחות את הסכום הראשון והלוח טען לעומתו, מחלת לי.

תשובה:

צדדי הספק:

ראשית כל יש לפינוג שני פירושים במשפט שאמר המלוה תוך כדי הויכוח. מחד אפשר לומר, שהמלווה רצה להראות ללוה שהוא אינו מקבל נדבות, אלא תובע את התוספת בתביעה מוחלטת כשאר ההלוואה, ובכדי להראות עד כמה אין בעיניו הברדל בין ההלוואה המוסכמת להלוואה השניה מחל לו על כל הסך. עוד אפשר לומר, שמתוך הכעס לא רצה יותר עסק עם הלוח והתכוין באמת למחול על כל ההלוואה. אמנם אכתי יש לומר לאידך גיסא, שכונתו לא היתה לותר ללוה על כל הסכום, אלא שרצה להרתיע את הלוח בכך שיראה לו פנים זעופות בתקוה שעל ידי כך הוא ישלם את התוספת שביקש ואין כאן מחילה כלל. ברומה לסברא זו כתב הפתחי תשובה אה"ע קנד,מד בשם מהרי"ם בריסק עיי"ש. גם בהנחה שכוונת המלווה בשעת מעשה היתה למחילה יש לרדן האם המלווה יכול לטעון שהוא היה כעס ודעתו לא היתה מיושבת עליו ואי לכך אין משמעות למחילתו.

מחילה מתוך הכעס:

הרמ"א שלג,ה כתב דיש אומרים שפועל שאמר לו בעה"ב בפני שנים דרך כעס לך מעמד, אינו נפטר בכך מהחובה לעבור. הרי לנו שכל מה שאדם אומר דרך כעס אינו כלום משום שאין לו דעת גמורה על כך. הפתחי תשובה שם הביא מהתורת חיים בר"פ גט פשוט שהקשה על הרמ"א מדאמרינן התם שתקנו גט מקושר, משום אתרא דכהני דהוו קפדי טובא ומגרשי נשייהו. אלמא דאדם המגרש ככעסו הוו גירושין. והידין שיש לחלק בין דיבור בעלמא שמקרי ואמר דרך כעס, ואינו מכוין על זה בלב שלם, אבל אם עשה מעשה דרך כעס גמור ועביד עובדא. ולפי זה בנדון דידן שרק היה דיבור אמרינן שדיבור מתוך הכעס לאו כלום הוא.

חילוק בין כעס גמור להקפדה טבעית מחמת מזג סוער:

בשו"ת חתם סופר חו"מ סי' קל כתב דבלאו הכי יש לדחות את קושייתו של התורת חיים בנקל. ובשו"ת דובב מישרים ח"ב סי' לח ביאר שכוונת החת"ס, דהתם אינו דרך כעס גמור, אלא רק הקפדה טבעית מחמת מזג סוער, ולכן הוי גירושין, אבל מתוך כעס ממש י"ל דלא מהני. ברומה לזה ציינו האחרונים לשו"ת גנת ורדים חו"מ כלל ג' סי' מ' שדוקא באופן שיש הוכחה שהיה שם כעס אמרינן דלא הוי מחילה, אבל כשהמחילה נעשתה שלא מרצון גרידא, שפיר דמי, דהוה ליה כדברים

- ה'תשפ"ו
4. סוכם מראש¹¹ או שהפועל מוכן בלב שלם¹² לקבל שווה כסף, המעסיק אינו עובר על כל תלין¹³ ומקיים מצות 'בימונו תתן שכרו'¹⁴.
 5. אם יש למעסיק רק חפצים, אחרונים רבים סוכרים שבכדי לשלם לפועל ביומו, צריך למכור את חפציו העומדים למכירה או אפילו אינם עומדים למכירה, אך ניתן למוכרם ללא הפסד מרובה¹⁵. גם אם אינו יכול למכור את חפציו ללא הפסד כדי לשלם ביומו ופטור מלמוכרם מיד, בכל זאת חייב למוכרם אם לא יהיה לו כלל מהיכן לפרוע¹⁶.
 6. לרוב הפוסקים אפשר לשלם בשיק¹⁷ לא דחוי שיש לו כיסוי, אפילו כשהבנק כבר סגור¹⁸.
 7. אפשר לשלם בהעברה אלקטרונית, במקום שכך המנהג לשלם לפועלים. ומסתבר שהוא הדין במקום שאין המנהג כן¹⁹.
 8. אם ניתן בדרך כלל להשתמש בשיק דחוי קצת במקום כסף, אפשר לקיים את המצוה גם בשיק שכזה. אם אי אפשר אינו מקיים העשה ועובר באיסור כל תלין²⁰.
 9. אם אין למעסיק מזומן, אבל יש לו אפשרות לכתוב שיק שיש לו כיסוי, חייב לתת לפועל שיק שאינו דחוי או שיק דחוי מעט כמובא בסעיף הקודם. אם הפועל מסכים לקבל שיק דחוי יכול לשלם לו בשיק שכזה²¹.
 10. אם למעסיק אין כסף אפילו בבנק ואין לו מה למכור, עדיף שיתן לפועל שיק דחוי מאשר לא לתת לו כלום²².
 11. יש הסוכרים שעל פעולות שלא נהוג לשלם בשיק, כגון - לשלם לנהג מונית או לבייבי סיטר אי אפשר לשלם בשיק. אך נראה כי גדולי הפוסקים חולקים על זה²³.
 12. אם למעסיק אין כסף בחשבון הבנק אך הבנק אינו סגור שיק שלו משום שיש לו זכות של אוברדרפט, (באופן שאין איסור ריבית)²⁴ אין למעסיק חיוב אפילו ממידת חסידות לשלם לפועל בשיק שכזה²⁵.
 13. מעסיק שנתן שיק ללא כיסוי או שלא מילא את השיק בצורה נכונה והשיק חזר עובר על כל תלין²⁶. אמנם, אם מסיבה טכנית שאיננה תלויה במעסיק השיק חזר, אינו עובר על 'כל תלין' ונראה שגם מקיים בזה מצות ביומו תתן שכרו²⁷.

9. כן נראה מסברא פשוטה. 10. הרדב"ז ח' תטו, מביא מחלוקת בין התשב"ץ לרבינו פרץ בדין זה ומכרע שאין איסור בכהאי גוונא לשלם בשווה כסף. מפני שכל הטעם הוא כדי שהשכיר לא ימות ברעב וזו שיש לו כלי או בית להשכיר לא ימות ברעב, ואדרבא אולי השוכר הוא עני. המנחת פתים שלו, א והדברי משפט שם, כתבו שדברי הרדב"ז מתאימים רק לשיטת הרשב"א (הרדב"ז אינו מביא את מחלוקת הרשב"א ורש"י וכותב את טעמו של הרשב"א מדעתו) אבל לשיטת רש"י, אין נפקא מינה בין שכירות כלים לשכירות נועל. גם המנחת פתים כותב שלרש"י אם שכר בית חייב לשלם בכסף אלא אם כן אין בשכירות בתים איסור כל תלין ובנושא זה עיין בהרחבה בעלון המשפט גליון חודש כסלו. 11. משום שאיננו בהדיה אינו עובר. 12. אם הפועל מסכים לקבל שווה כסף רק מתוך אי נעימות, יתכן שהמעסיק אינו נפטור מחיובו לשלם במזומן. בדומה לזה כתב האג"ת חסד' פ"ט נתיב חסד' כ"ט במקרה שהפועל אינו תובע את המגיע לו מחמת בושה, ויש לחלק. 13. פשוט דלא גרע מפועל שאינו תובע את שכרו שאין בזה איסור כל תלין. 14. הפתחי חושן בעה"ה לו מסתפק בזה אך המשפט הפועלים הערה י"ד' כותב שמקיים בזה מצות עשה של ביומו תתן שכרו. ונראה שהדין עמו משום שבעצם שווה כסף יכול להיות שכרו ואם סוכם שאכן זהו שכרו מקיים ביומו תתן שכרו. בספר השיק בהלכה הערה 144 כתב שבמקום כן הדין לרש"י, אבל לשיטת הרשב"א שהטעם הוא שלא ימות ברעב נראה שהתורה הורידה שווה כסף מלהיות השלום עבור שכר שכיר ואם כן לא מקיים בזה את העשה של ביומו תתן שכרו. אמנם יש להוכיח שלא דבריו מתשובת הגר"מ פיינשטיין, שנראה שפסק שאם המנהג לשלם בשיק מקיימים בזה את המצוה והלא הכח של מנהג הוא הכסוב, ורואים שאם הפועל הסכים לקבל שווה כסף מקיימים בזה את המצוה, גם מהרשב"א עצמו נראה כן. שכתב בטעמו השני שאי אפשר לשלם בשווה כסף כי 'דעת שניהם שווה דבר זה' ומשמע שאם סיכמו על שווה כסף גם לרשב"א אפשר לשלם בשווה כסף (ולא נראה שיש חילוק בנקודה זו בין שני התירוצים של הרשב"א). 15. כך נותה דעת האהבת חסד ט"ז ובנתיב חסד הערה כא'. 16. ככל חוב שמבואר בחור"מ ס' ק שאם מבקש זמן למכור כדי לשלם את חובו נותנים לו. הא דחייב למכור כדי לשלם שכר שכיר מבואר בתוס' ב"ק ד"ה רב הונא ובעוד מקומות. 17. הגר"מ פיינשטיין במילי בניויקין שאלו ד' מתיר בארצות הברית לשלם בשיק היות שיש נחשב לכסף דוקא בזמן שהבנק פתוח היות שכוון. בספר השיק בהלכה בהערה 120-121 כותב בשם הגר"ש אלישיב שבאר"י שאלו ד' מתיר בארצות הברית לשלם בשיק במקום כסף ואפשר לשלם בחתום בשיק של אדם שלישי דין השיק ממש ככסף לענין זה גם הגר"מ זצ"ל כתב סברא זו אלא שבהמשך דבריו הוסיף טעם משום שהמנהג לשלם לפועלים בשיק, יתכן שהסיבה שהגר"מ לא הסתפק בטעם הראשון היא שבארצות הברית לא מקובל לשלם בשיק של אחר. יש להוסיף, כי על פי החוק ניתן לשלם לפועל בשיק זה עוד טעם לומר שאפשר לשלם מצד המנהג. יש לציין כי לפי טעמו של הגר"ש שליט"א אי אפשר לשלם בשיק למוטב בלבד, אך לפי טעמו של הגר"מ זצ"ל אפשר עוד יש להוסיף כי בספר השיק בהלכה הביא בשם הגר"ש אלישיב שליט"א, ששיק גדול שקשה לסחור בו לא נחשב ככסף. 18. הפתחי חושן הערה לו, מסתפק שאולי שיק נחשב לכסף דוקא בזמן שהבנק פתוח היות שאז אפשר מיידית להפוך אותו לכסף. אמנם בתשובת הגר"מ פיינשטיין כתוב להדיא שאם צריך להפוך שיק לכסף השיק ייחשב לשווה כסף בלבד. אמנם, לפי מה שנתבאר בשם הגר"מ פיינשטיין והגר"ש אלישיב, אפילו אם אי אפשר להפוך את השיק לכסף אפשר לשלם בשיק. דברי הפתחי חושן לכאורה גם אינם מתאימים לדעת הרשב"א שסובר שדבר שצריכים למכור כדי להשיג כסף לקנות אוכל לא חשוב ככסף ואם כן אם צריכים ללכת לבנק כדי שיהיה לו מזומנים לכאורה הוי רק כשווה כסף. ואולי אפשר לחלק שהכא שאני כיון שבקלות ובוודאות אפשר לקבל כסף על ידי השיק. אמנם הגר"מ פיינשטיין לא מסכים להאי חילוק. יש להוסיף, שהגר"מ שטרנבוך בתשובות והנהגות ח'א תע"ג מביא את דעת הפתחי חושן (בלי להזכיר את שמו) וחולק עליו שהדין שהמנהג לשלם בשיק אין צורך באפשרות להמיר את השיק לכסף מזומן. 19. אם אין המנהג לשלם כך יש סברא לומר שלא חשוב ככסף משום שאפשר לממש את העברה האלקטרונית רק באמצעות הבנק. ויש לצדד שלפי הגר"ש חושן הערה גם העברה אלקטרונית נחשב לכסף משום שעל ידי ההעברה נוקפת יתרות זכות בחשבוננו של המזכיר ויתרה זו נחשבת לכסף. 20. השיק בהלכה בהערה 127 - 126, מביא כן בשם הגר"ש אלישיב כיון שהסוחרים מקבלים שיק דחוי קצת. כמובן במקום שאין מנהג שיק שכזה יחשב כשווה כסף. 21. הדין נובע ממה שהבאנו לעיל בשם הגר"מ פיינשטיין ששיק נחשב לכסף ולכן מעסיק אינו יכול לטעון שאין לו כסף ומשום כך אם אינו משלם עובר על כל תלין. 22. השיק נחשב למשכון, ובנתן משכון כביש לו כסף נחלקו שרע הרב הערוך השלחן. האם עוברים על כל תלין (עיין בהרחבה גליון חושן סע"ף 8). גם הערוך השלחן שסובר שעוברים על כל תלין כשנתן משכון. כותב להדיא שעדיף לתת משכון מאשר לא לתת כלום. למוטר לציין, כי שווי השיק צריך לכסות את כל שכר הפעולה. 23. כך פסק תשובות והנהגות ח'א סי' תע"א ג' א. פסק זה מובן היטב לפי מה שביארנו בשם הגר"מ פיינשטיין שהטעם שאפשר לשלם בשיק הוא מצד המנהג, והמנהג עושה דהוי כמו 'אתני בהדיא' ואם כן בעבודה שלא נהוג לשלם עבורה בשיק הרי זה כמו שהתנו לשלם במזומן. אמנם, לפי הטעם של הגר"ש אלישיב, ששיק גדול שקשה לסחור בו לא נחשב ככסף, אולי אפשר לחלק המנהג לא משנה ואפשר לשלם בשיק. גם לפי הטעם של הפתחי חושן, ששיק הוא כסף בגלל שניתן לקבל כסף בבנק תמורתו אם כן אין צורך שיהיה נהוג לשלם בשיק. 24. כלומר - שאם הבנק בעלות ריבית, חייב שיהיה על פי היתר עיסוק, וחייב להיות שהלווה אכן מעורב בעסקאות. 25. הבאנו בגליון חודש אלול, שתרבה פוסקים סוברים שאין חיוב ללוות כדי לשלם לשכיר בזמנו אלא ממידת חסידות. אפילו לדעת החפ"י חיים בנתיב חסד ט"כ, שחייבים ללוות כדי לשלם בזמן נראה שאין חיוב ללוות כסף מבנק אם הבנק גובה ריבית עבור ההלוואה, משום שגם לפי האהבת חסד המעסיק לא צריך להפסיד הרבה. 26. פשוט כיון משום שנתן לו נייר בעלמא. וכך כתב השיק בהלכה בהערה 148 בשם הגר"ש אלישיב וכן נראה מתשובת הגר"מ פיינשטיין בשאלה ז' בקונטרס מילי נזיקין, שכתב שאם הפועל אינו סוחר על השיק של המעסיק ולקחו רק מפני שרוצה אפילו פירעון כל הדוא עבר על כל תלין. והשט"ט שלמה עמ' קי"ג נותה לומר שאם הפועל כבר השתמש בשיק ואחר כך השיק חזר, המעסיק לא עבר על כל תלין משום שלפועל הוא שלם ביומו וכשהשיק חזר נוצר חוב חדש. אך לדידי נראה שהדבר דומה לפועל שחשב לפועל שחשב בזה והמעסיק רימה אותו לקנות דבר שאין לו ערך שפשיטא שעבר על כל תלין. ונראה שגם הגר"מ בתשובתו התכוין לזה. 27. היות שהמעסיק נתן לפועל כסף והפועל או הבנק קלקלו וכי השיק בהלכה הערה 148 בשם הגר"ש אלישיב. המשפט הפועלים הערה יב מסתפק האם בכהאי גוונא מקיימים את העשה של ביומו תתן שכרו משום שלמעשה הפועל לא קיבל כסף אך לדעתי אין כאן מקום להסתפק כיון שכבר נתבאר ששיק דינו ככסף ואם כן מה לי שהשיק חזר הלא המעסיק שלם בכסף.

כולל חרם אוהל יוסף פותח שערו לפניות הציבור לשאלות והתייעצויות בענייני ממונות. מתן סעד בגישות חיים, צוואות וכדו' ללא תמורה. הייעוץ ניתן ע"י הרבנים שליט"א.
קבלת קהל ומענה טלפוני גם באנגלית בימים א-ה 13.30-15.30 ובימים ו' בין השעות 11.00-13.00 עם הערן נוסבוים.
כמו כן ניתן להפנות שאלות במקס או בדוא"ל. טל. 02-5023637 פקס. 02-5023655 E-mail: beitdinne@gmail.com
לקביעת תורים לדיון בביה"ד לענייני ממונות 'נתיבות חיים' ניתן לפנות למזכירות ביה"ד.
פנים מאירות ו ירושלים, פל' 7642346 052